

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.3.10>

WIZERUNEK MYKHAILA BERNOVA W PRASIE FRANCUSKOJĘZYCZNEJ LAT 90. XIX WIEKU

Mykyta Pryhoda

aspirant Katedry Historii Ukrainy

Kijowskiego Uniwersytetu imienia Borysa Grinczenki (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-0038-3788

m.pryhoda.asp@kubg.edu.ua

Adnotacja. W artykule, na podstawie opracowanego masywu prasy francuskojęzycznej z 1890 roku, zbadano postać Mykhaila Bernova, znanego podróżnika-pieszego z końca XIX początku XX wieku. Charakterystykę wizerunku postaci uzupełniają krótkie informacje biograficzne przedstawione na początku badania. Podróżując po Europie Zachodniej, Afryce Północnej i Imperium Rosyjskim w latach 1891–1897, M. Bernov, dzięki swoim własnym zdolnościom, oryginalności, aktywnej działalności kulturalnej i edukacyjnej i wykładowej, znajduje się w centrum uwagi wielu znanych czasopism. Aktywna działalność M. Bernova na terytorium Francji, począwszy od 1889 roku, przyciąga uwagę licznej lokalnej prasy, która systematycznie i wszechstronnie przedstawia niektóre epizody jego życia. We wnioskach, zgodnie z wynikami badań, na podstawie opracowanych informacji, powstały dwa obrazy M. Bernova, które łącznie świadczą o wyjątkowości i niezwykłości jego postaci.

Słowa kluczowe: Bernov M.O, turystyka piesza, podróż, wizerunek podróżnika, czasopismo, periodyki.

THE IMAGE OF MYKHAILO BERNOV IN THE FRENCH-LANGUAGE PRESS OF THE 90S OF THE NINETEENTH CENTURY

Mykyta Pryhoda

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine

Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-0038-3788

m.pryhoda.asp@kubg.edu.ua

Abstract. The article, on the basis of the French-language press of the 1890s, examines the figure of Mykhailo Bernov, a famous traveller and pedestrian of the late nineteenth and early twentieth centuries. The characterisation of the figure is supplemented by brief biographical information presented at the beginning of the study. Travelling through the territory of Western Europe, North Africa and the Russian Empire in 1891–1897, M. Bernov, thanks to his own abilities, originality, active cultural, educational and lecturing activities, was in the focus of attention of many well-known magazines. Since 1889, M. Bernov's active work in France has attracted the attention of numerous local press, which systematically and comprehensively portrays certain episodes of his life. In conclusion, according to the results of the study, on the basis of the information processed, two images of M. Bernov have been formed, which, in aggregate, testify to the uniqueness and originality of his figure.

Key words: Bernoff M. O, pedestrian tourism, travel, the image of the traveller, magazine, periodicals.

ОБРАЗ МИХАЙЛА БЕРНОВА У ФРАНКОМОВНІЙ ПРЕСІ 90-Х РР. XIX СТОЛІТТЯ

Микита Пригода

аспірант кафедри історії України

Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0038-3788

m.pryhoda.asp@kubg.edu.ua

Анотація. У статті, на основі опрацьованого масиву франкомовної преси 1890-х рр., досліджена постать Михайла Бернова – відомого мандрівника-пішохода кінця XIX – початку XX століття. Характеристика образу діяча доповнена стислими біографічними відомостями, викладеними на початку дослідження. Подорожуючи територією Західної Європи, Північної Африки й Російської імперії, упродовж 1891–1897 рр., М. Бернов, завдяки власним здібностям, неординарності, активній культурно-просвітницькій та лекторській діяльності опиняється в центрі уваги багатьох відомих часописів. Активна діяльність М. Бернова на території Франції, починаючи з 1889 р., привертає увагу численної місцевої преси, яка системно й різнобічно зображує ті чи інші епізоди його життя. У висновках, згідно результатів дослідження, на основі опрацьованої інформації, сформовані два образи М. Бернова, які, сукупно, засвідчують унікальність та непересічність його постаті.

Ключові слова: Бернов М. О., пішохідний туризм, подорож, образ мандрівника, часопис, періодичні видання.

Вступ. Період другої половини XIX – початку XX століття традиційно пов’язують з активними процесами глобалізації й загальної модернізації. Швидкі темпи соціально-економічного, політичного, культурного, науково-технічного розвитку сприяли докорінним змінам парадигми світосприйняття тодішнього суспільства та, загалом, розширювали можливості пересічного громадянина або ж підданого. Значна кількість его-джерел, належних до різних періодів історії, засвідчує той факт, що мандрівки й піші подорожі здавна привертали увагу багатьох представників освіченого суспільства, готових витратити сили й час для подолання значних відстаней, дослідження невідомого й розширення культурних зв’язків. Не стала виключенням і пізня модерна доба, де масовий попит на подорожі у поєднанні з діяльністю відомих мандрівників-пішоходів, дозволили піднести цей різновид туризму на принципово новий рівень. Часто пішохідні подорожі, як і постаті подорожніх, опинялись в полі зору преси, звідки пересічний читач міг довідатись подробиці мандрівок та іншої діяльності тодішніх туристів, згадки про яких регулярно надходили до сотень періодичних видань.

Аналіз досліджень і публікацій. Постать М. Бернова – яскравого представника плеяди туристів-пішоходів кінця XIX століття, довгий час не викликала інтересу серед дослідників і не знаходила відображення в науковій літературі. Тим не менш, досвід останніх років показав, що діяльність відомого туриста почала привертати увагу вітчизняних науковців. Авторству В. Андреева, С. Андреевої й О. Караяки належить ряд публікацій, присвячених діяльності Михайла Бернова як піонера пішохідного туризму, де ґрунтовно досліджуються його подорожі Іспанією, Алжиром та Сахарою а також мандрівки Півднем України та Кримом (Андреев, Андреева, Каряка, 2021; Андреев, Андреева, Каряка, 2022; Андреев, Андреева, Каряка, 2022).

Мета статті – дослідити образ Михайла Бернова у франкомовній пресі 90-х рр. XIX ст.

Виклад основного матеріалу. У середовищі Західного суспільства другої половини XIX століття поступово визрівав інтерес до пізнання історії й культурних особливостей не тільки власних країн але й навколишнього світу. Подібно до раних періодів Нової історії, одним з найбільш популярних способів дослідження країн залишалась подорож.

Сукупність чинників, характерних для пізньої модерної доби, зокрема: розвиток транспортної системи й відповідної інфраструктури (залізниця та швидкохідний водний транспорт), скорочення робочого дня, зростання матеріальних можливостей середнього класу – у кінцевому рахунку призвели до активної й швидкої популяризації туризму в тодішньому суспільстві.

Згідно періодизації, запропонованої Устименко Л. М. та Афанасьєвим І. Ю, хронологічні рамки даного дослідження стосуються розвитку організованого або ж масового туризму (1841–1914 рр.), для якого характерна поява розвинутої готельно-курортної інфраструктури, масове тиражування довідкової літератури у вигляді путівників, довідників тощо, організація перших комплексних турів (пекидж-тур Томаса Кука, 1841 р.), відкриття туристичних агентств, географічних товариств, гірських клубів, бюро подорожей і т. д. (Устименко, Афанасьєв, 2005: 16).

Поряд з цим, особливим видом подорожування, що користувався попитом у тогочасних мандрівників являвся пішохідний туризм, який забезпечував тісне знайомство з побутом, етнокультурними особливостями, менталітетом, світосприйняттям, дозволяючи побачити найбільш цікаві природні об’єкти тих чи інших куточків земної кулі (Андреев, Андреева, Каряка, 2021: 59).

Одним з піонерів і найбільш яскравих представників пішохідного туризму кінця XIX – початку XX століття можна вважати Михайла Бернова – непересічну особистість, відомого журналіста й мандрівника, чия активна діяльність набула широкого висвітлення в пресі країн Західної Європи, та Сполучених Штатах Америки. Мотивований прагненням слави й визнання, жагою до дослідження й пізнання нового, відомий мандрівник упродовж 1890-х рр. здійснив низку масштабних подорожей Європою, Африкою й Азією. Використовуючи формат пішохідних мандрівок, М. Бернову вдалося досить детально познайомитись з культурою й традиціями низки країн та народів, а власні враження й досвід детально висвітлити у подорожніх замітках, які друкувались в газетах і виходили у вигляді окремих книг (Бернов, 1896; Бернов, 1899).

Враховуючи те, що саме Франція та її Північноафриканські колонії займали важливе місце у ході подорожей, які принесли М. Бернову не аби яку популярність (1891–1892 рр.: Санкт-Петербург – Париж та 1893–1894 рр.: Іспанія – Алжир – Сахара), його образ, в межах даного дослідження, буде висвітлений на основі згадок у франкомовній пресі 90-х рр. XIX століття.

Для кращого розуміння особливостей контексту дослідження, пов’язаних з постаттю відомого мандрівника-пішохода, вважаємо за необхідне висвітлити коротку, епізодичну біографію М. Бернова спираючись на передмови до його власних друкованих видань та деякі відомості з часописів досліджуваного періоду.

Михайло Олександрович Бернов (1864–1927?) – походив з відомої дворянської родини й став відомим як мандрівник, журналіст, художник і драматург. Як відомо з тогочасних газет й короткої біографії, викладеної в книзі «Письма русского пешехода», майбутній мандрівник походив з сім’ї російського генерала, отримав відповідну освіту в першій Санкт-Петербурзькій військовій гімназії та третьому військовому Олександрівському училищі (Москва). Починаючи з раних років, М. Бернов захопився літературою, починає писати сам, опановує редакторську справу й вивчає мови, що забезпечує відмінний рівень знань під час навчання.

Відбуваючи службу в званні юнкера майбутній мандрівник активно співпрацює з періодичними виданнями: «Сатирический листок», «Современные известия», «Будильник», «Московская газета» тощо, публікуючи власні вірші й оповідання.

У 1893 р. М. Бернова призначають на офіцерську посаду в 92 піхотний Печерський полк, який базувався в Нарві, та вже через 3 роки він виходить у запас, зупиняється в Петербурзі й починає займатись драматургією й антрепризою. Окремі п'єси його авторства упродовж 1896–1899 рр. були поставлені на приватних сценах міста. У подальшому, більшість творів М. Бернова були представлені також перед французькою публікою, являючись інструментом популяризації культури Російської імперії (Le Sicle, 29.12.1889: 3; Le Mémorial des Vosges, 05.10.1893: 3).

На початку 1889 р. мандрівник-початківець їде за кордон, відвідує Всесвітню Паризьку виставку, прямує до Італії, після чого вирішує оселитися в Парижі, де відкриває франко-руський салон, діяльність якого була спрямована на пропагування російського мистецтва серед освіченої місцевої аудиторії. Цей факт поступово привертає увагу франкомовної преси, яка усе частіше висвітлювала окремі аспекти діяльності культурного діяча й мандрівника.

Однак, гучна справа, пов'язана з вбивством російського генерала Миколи Сильверстова слугою М. Бернова – польським націоналістом, нігілістом С. Падлевським, 18 листопада 1890 р., змусила його закрити заклад, який з успіхом проіснував протягом двох сезонів 1889–1890 рр (Le Mémorial des Vosges, 21.11.1890: 2; Le Mémorial des Vosges, 16.12.1890: 1; Gil Blas, 22.11.1890: 3; L'Express du Nord et du Pas-de-Calais, 14.07.1894: 1; Le Mémorial des Vosges, 05.10.1893: 3).

Невдовзі, відомий діяч випробовує власні сили у лекторській справі. Перший успіх у Парижі підштовхнув діяча до серії лекцій у різних провінціях Франції та низці європейських країн, куди М. Бернова неодноразово запрошували (Бернов, 1896; Le Mémorial des Vosges, 02.04.1891: 1).

У 1891 р. через проблеми зі здоров'ям та значний розголос у справі Сильверстова, мандрівник вирішує повернутися до Росії й близько 7 місяців перебуває у Москві й Петербурзі. У цей час М. Бернов надихається ідеєю пішої подорожі з Петербургу до Парижа, яку розпочинає 21 грудня 1891 р.

Успіх цього задуму, що завершився через 11 місяців, 18.11.1892 р., біля площі Бастилії, призвів до злету популярності мандрівника, а подальша активізація його діяльності як туриста-пішохода вилілась в серію лекцій і подорожей Європою (Париж-Единбург, Париж-Ніца) упродовж 1892–1893 рр., тривалий похід Іспанією та Алжиром (грудень 1894–лютий 1894 рр.), мандрівки Англією, Швейцарією, Росією, тощо.

З приходом ХХ століття відомий мандрівник продовжує власні подорожі, але значного розголосу в пресі вони не отримують. Можемо припустити, що така ситуація склалася внаслідок активного розвитку туристичної галузі й змінення акценту в бік навколосвітніх пішохідних подорожей. Подібний задум намагався реалізувати і сам М. Бернов, але закриття, у 1896 р., газети «Мировые отголоски», з якою мандрівник підписав контракт, змусило його відмовитися від цієї ідеї. Епізодичні згадки про відомого діяча зустрічають у французькій періодиці до середини 1920-х рр., однак точна дата і місце смерті діяча залишаються невідомими.

Спираючись на значний масив опрацьованих часописів можна навести певні статистичні дані, які даватимуть краще уявлення про «популярність» постаті М. Бернова та його діяльності у французькій пресі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Так, загальна кількість франкомовних оцифрованих періодичних видань, де з 1899 до 1911 рр. публікується будь яка інформація про М. О. Бернова сягає 89 позицій (за попередніми даними, ця цифра може сягати до 100, враховуючи тимчасову відсутність можливості дослідити неоцифровані видання).

Із загального масиву досліджених видань, 56 позицій складають часописи, що видавались на території материкової Франції, серед яких такі паризькі «гіганти» як «*Le Petit journal*», «*Le Figaro*», «*Le Justice*», «*Gil Blas*», «*Le Pays*», «*Le XIX siècle*», «*L'Intransigeant*». Лідерами за кількістю дописів, присвячених Михайлу Бернову являються видання «*Le Petit journal*» (понад 31 публікація протягом 1889–1897 рр.), «*Gil Blas*» (28 публікацій за 1889–1911 рр.), «*Le Justice*» (23 замітки протягом 1889–1895 рр.), «*Le Pays*» (25 дописів). Окрім вже згаданих французьких столичних часописів, важливими для дослідження є такі провінційні видання як «*Le Mémorial des Vosges : politique, agriculture, industrie, commerce*», «*Le Journal du Midi*» та «*L'Express du Nord et du Pas-de-Calais : ancien journal La Colonne*».

Згідно отриманих даних, 12 часописів з 89 видавались на території північноафриканських колоніальних володінь Франції, серед яких особливу інформаційну цінність для дослідження складають «*La Dépêche algérienne: journal politique quotidien*», «*Le Radical algérien*», «*La Gazette algérienne*», «*La Démocratie algérienne*», «*Le Petit colon algérien*», «*La Démocratie algérienne*», «*Le Républicain de Constantine. Journal des intérêts des communes et du département*» та «*Le Progrès de Bel-Abbès*». Середня кількість публікацій, присвячених діяльності М. Бернова сягає 6–7 і, загалом, охоплює період з 1891 по 1896 рр.

Решта періодичних видань являють собою тематичні журнали (18 позицій), присвячені різноманітним аспектам діяльності М. Бернова: як туристичній так і культурно-просвітницькій.

Найбільш ранні виявлені згадки про М. Бернова (1889 – початок 1890 рр.) присвячені, переважно, його діяльності на мистецькій ниві і пов'язані з «життям» франко-руського салону, де майбутній мандрівник постає в образі відомого діяча й популяризатора імперських культурних традицій тодішньої Росії. Згаданий процес, на нашу думку, мав під собою важливе підґрунтя. Суттєве поліпшення франко-російських відносин протягом 90-х рр. ХІХ століття, традиційно пов'язують з процесом формування військово-політичних блоків. Низка причин, зокрема: перемога Пруссії у франко-пруській війні (1870–1871), політика новообраного імператора Вільгельма ІІ, спрямована на поліпшення стосунків з Австро-Угорщиною та розірвання «Союзу Трьох імператорів», – змусили Францію здобувати підтримку Російської імперії.

У результаті, протягом 1891–1892 рр. було підписано ряд франко-російських договорів, спрямованих на усі сфери співпраці, зокрема й культурну.

Діяльність салону М. Бернова знаходить відображення на сторінках часопису “*L’Intrangiseant*”, де зустрічаємо згадки щодо постановки комедії про російські звичаї, на три дії, в прозі «*Іван Ступін*»; газета “*Le siecle*” повідомляє про запланований показ авторської драми М. Бернова на три дії “*Фатальне кохання*” (*L’Intrangiseant*, 16.09.1899: 1; *Le Siècle*, 29.12.1889: 3). Досить часто кореспонденти згадують, що салон слугував своєрідним місцем збору місцевої або ж мандруючої російської аристократії, у той час як сам М. Бернов займався постановкою п’єс та організацією музичних вечорів, нерідко приймаючи в них участь. В одному з номерів “*Le Petit journal*” зустрічаємо згадку про перший виступ трупи М. Бернова в залі Казино де Парі, під час якого публіка зі значним задоволенням спостерігала виконання мазурки, яку “...з елегантністю і чарівним бріо танцювали пан де Бернов та пані Майнарді” (*Le Petite Journal*, 24.01.1891: 3).

Після вимушеного закриття свого закладу в 1891 р. й короткого але успішного кількомісячного лекторського досвіду, розпочинається новий етап діяльності М. Бернова, безпосередньо пов’язаний з пішими подорожами. Однак, у листопаді 1894 р., здобувши славу відомого мандрівника, М. Бернов відкриває у Парижі новий салон, про що згадує місцева газета “*La Justice*”. Перший захід зі значним успіхом пройшов 11 листопада 1894 р., перед великою аудиторією. При цьому, автор замітки зазначає, що багатьох артистів гаряче зустріли оплесками. Надалі, шість гала-вечорів, організованих діячем у період з 14 листопада по 6 грудня 1894 р. принесли йому великий успіх й популяризували новий салон. Кожен подібний захід, згідно інформації з часописів, привертав увагу широкого загалу освіченої аудиторії і пропонував досить цікаву програму, за участі відомих місцевих артистів (твори п. Ейкгоф, Ж. де Бомон, М. Загарі, “*La résurrection de Paganini*” – Р. Гуларі, “*Premier point noir*” – А. де Лафрік тощо). Журналіст неодноразово називає діяча побратимом і підкреслює, що організатор присвячує свої концертні заходи пресі та зустрічає гостей з виключною любов’язністю, яка «притаманна нашим російським друзям». Подібна характеристика з боку місцевої преси вкотре підтверджує наведені вище твердження. Після 1895 р., інформація про культурно-мистецьку роботу М. Бернова майже зникає зі сторінок франкомовних часописів, у той час як згадки про його пішохідні подорожі й лекторську діяльність висвітлюються систематично й детально.

Анонси першої пішохідної подорожі М. Бернова, з Петербургу до Парижа, з’являються на шпальтах преси наприкінці 1891 – на початку 1892 рр. Так, в одній із публікацій знаходимо наступний заголовок: *!Добре відомий у Парижі росіянин Мішель де Бернов вирушив з Санкт-Петербурга в суботу 21 грудня, щоб пішки дістатися до Парижа*» (*Le Petite Journal*, 10.01.1892: 5).

Розпочавши свій шлях 21 грудня 1891 р., за 11 місяців подорожі мандрівник періодично надсилав до найбільших видань Парижа відомості про свій «марш». В одному з повідомлень у газеті “*Gil Blas*” зазначають, що шлях М. Бернова пролягає через «ведмежий край», поблизу Петербурга, який пішохід долає з легкістю, ризикуючи бути схопленим диким звіром, а місцеві жителі з подивом спостерігають за його ходом снігом, через ліс (*Gil Blas*, 15.01.1892: 3). За даними преси, щодня ходок, або ж “*le marcheur*” долає близько 35–40 кілометрів і невинно прямує до цілі. Вже 11 листопада 1892 р., подолавши близько 10000 кілометрів М. Бернов входить до Парижа і зустрічається з двохтисячною публікою, яка зібралась аби зустріти й привітати пішохода у кінці його мандрівки. На сторінках часопису “*Le Figaro*” цю подію описали так: “*У потрібну годину пан де Бернов з’явився, одягнений у велике темне пальто з накидкою, короткі бриджі з синіми панчолами, чоботи і капелюх котелок. Він щойно завершив свій останній етап походу з Мелена до Парижа. Колишнього директора салону на вулиці Руаяль супроводжував його слуга, який був швейцарцем на ім’я П’єр Кунг. Він здійснив свою подорож без великої втоми, не поспішаючи...*” (*Le Figaro*, 18.11.1892: 2).

Неодноразово на шпальтах франкомовної преси згадують про пригоди, які спіткали мандрівника під час подорожі: “...його тричі грабували; він зустрічав вовків і розбійників; у Баварії був підозрюваним у шпигунстві та на деякий час ув’язнений”. До того ж, сам “*le marcheur*” акцентує увагу на негативному упередженому ставленні з боку німецької влади, що загалом симпатизувало тодішнім настроям французів стосовно північних сусідів а також вкотре згадує дружні франко-російські відносини. М. Бернов згадує, що «...німці не люблять, коли французи чи росіяни перетинають їхню країну, щоб потиснути руку своїм завтрашнім братам по зброї» (*Le Mémorial des Vosges*, 04.10.1893: 3).

Репутація ходока, безстрашного туриста, який долає значні відстані і досліджує країни та їх народи остаточно закріпилась за М. Берновим упродовж 1893–1894 рр., коли мандрівник здійснив подорож Іспанією, Алжиром і Сахарою, виконуючи при цьому обов’язки кореспондента столичного “*Le Petit journal*”. З 27 листопада 1893 р. по квітень 1894 р. ходок подолав близько 2040 км Іспанією та 1960 км Алжиром і Сахарою, періодично коригуючи власний маршрут, відповідно погодних умов та інших чинників (Андреев В., Андреева С., Каряка О. Михайло Бернов як піонер пішохідного туризму: подорож Іспанією та Алжиром (Андреев, Андреева, Каряка, 2021: 63). Французька преса із захватом відгукується про кожну нову суттєву подробицю мандрівки М. Бернова, називаючи його «безстрашним мандрівником», «сміливим пішоходом, який хоче тримати нас в курсі своїх пішохідних мандрівок світом» (*Le Petit journal*, 03.02.1894: 1).

Постать М. Бернова захоплювала його сучасників-однодумців: спортсменів та багатьох поціновувачів пішохідного туризму. Так, в одній із публікацій “*Le Petit journal*” автор замітки згадує про кілька листів, які надійшли в редакцію від любителів пішохідного спорту, адресовані особисто мандрівнику. До того ж упродовж своєї кар’єри “*le marcheur*” робив цікаві, для тодішніх часописів, заяви, анонсує подорожі в Нью-Йорк та Чикаго (1893 р.), у суперництві з основним конкурентом – Грандіном, а також несподівану

відмову від мандрівки на Схід заради повернення до Парижа (1896 р.). Також існував задум здійснити навколосвітню подорож (1897 р.), що мала проходити виключно країнами, які відомий мандрівник ще не відвідував (Le Petit journal, 16.05.1893: 1; Le Petit journal, 22.02.1896: 4; Le Petit journal, 28.05.1897: 2).

Упродовж 1896–1897 рр. згадки про мандри М. Бернова продовжують публікувати на сторінках франкомовної преси, однак у наступні роки їх кількість суттєво зменшується. У цей час пішохід продовжував свою туристичну діяльність на території Російської імперії (подорожі Кавказом та Сходом) або ж виїздив за кордон на досить нетривалий для прочитання лекцій.

Надзвичайно важливими для дослідження образу М. Бернова, поряд із численними замітками про перебіг подорожей, вважаємо відомості про лекторську діяльність, яку активно проводив відомий пішохід під час своїх мандрівок та у перервах між ними. Подібні публічні виступи слугували не тільки зручним джерелом заробітку але й дозволяли поділитися із зацікавленою аудиторією особливостями культури та мистецтва відвіданих країн, або ж іншими епізодами власних подорожей. Досить значущими були лекційні виступи в кількох столичних товариствах, зокрема на одному з вечірніх зібрань Альпійського клубу (1894 р.).

Окремої уваги заслуговують газетні анонси до лекцій М. Бернова, які містять характеристику діяльності мандрівника. Звернемось до одного з номерів гренобльського часопису “La Dauphine”, де зазначають наступне: “Він прийшов пішки з Петербурга до Парижа; пішки він подорожував Францією, перетнув Іспанію, відвідав Алжир і Туніс. Чудово підготовлений, обдарований залізним здоров’ям, досить вільно володіє основними цивілізованими мовами, М. де Бернов, який пройшов вже понад 10000 кілометрів різними регіонами Європи, без сумніву, шкодує, що йому, як і Христу, не дозволено ходити по воді, щоб здійснити повну пішохідну подорож по нашій Землі” (La Dauphine, 20.05.1894: 403).

У більшості часописів, де містяться згадки або рецензії на лекції М. Бернова досить часто акцентують увагу на його красномовності, використанні “чистої” французької, якою мандрівник розповідає про свої пригоди в різних країнах світу, з “рідкісною для іноземця навичкою, завжди точно підбирати потрібне слово і щасливий вираз обличчя. Його успіх був цілком заслуженим” (L’Express du Nord et du Pas-de-Calais, 12.08.1900: 1).

Нерідко відомого мандрівника характеризують як людину, яка знає способи тримати слухачів в напрузі за допомогою слова і змусити собі аплодувати. В одному з періодичних видань згадують: “Мсьє де Бернов знайомий з найтоншими нюансами нашої мови. Він володіє особливим мистецтвом у створенні та подачі анекдотів, а також у тому, щоб розсмішити людей, при цьому, здається, сам не отримує від цього задоволення”. До того ж, досить часто під час власних виступів М. Бернов виконував пісенні музичні твори, акомпануючи собі на фортепіано. Згідно однієї з подібних заміток: “Перед досить великою аудиторією він розповідав про пригоди під час своїх екскурсій по Європі, приправляючи історії російськими піснями, зіграними на фортепіано. Пану де Бернову аплодували” (La Vigie algérienne, 23.02.1894: 3).

Не дивлячись на популярність й авторитет, якими М. Бернов користувався у колах франкомовного суспільства та інших західноєвропейських країн, доволі часто діяч опинявся в центрі курйозних ситуацій.

У ряді часописів зустрічаються згадки про конфлікти з поліцією й місцевим населенням, що виникали у мандрівника під час його подорожей країнами Європи. Зокрема, відомий пішохід неодноразово звинувачувався у шпигунстві. Так, на сторінках літературно-художнього журналу “La Chronique mondaine” заходимо згадку щодо успішно проведеної конференції М. Бернова, де автор статті додає: “Селяни віленського уряду приймали пана де Бернова за диявола, австрійська маршалківська поліція – за злодія в бігах, німецька поліція – за шпигуна. Лише у Франції його нарешті оцінили як галантного чоловіка і дотепного співрозмовника” (La Chronique mondaine, 21.04.1894: 1). Інше видання “L’Express du Nord et du Pas-de-Calais” наводить схожі дані, зазначаючи наступне: «Хоча, природно, в цих піших подорожах, серед різних народів, в різних регіонах, подорожі пана де Бернова не обходилося без пригод, йому не довелося пережити жодного серйозного нещасного випадку. Його тричі заарештовували: як шпигуна, як убивцю, як підозрілу особу; навіть у власній країні він вперше зазнав неприємної уваги поліції» (L’Express du Nord et du Pas-de-Calais, 14.07.1894: 1). У статті видання “Bulletin de la Société de géographie de l’Est” (1896 р.), присвяченої М. Бернову згадуються деякі «кумедні» арешти, коли мандрівника затримували як злочинця, що порушив закон або ж як небезпечного політичного агента. Розповідь про охоронця, який заблокував ходока на сіннику також сприйнята досить позитивно (Bulletin de la Société de géographie de l’Est, 22.03.1896: 181).

Збільшення кількості подібних випадків під час подорожей М. Бернова Європою, упродовж 1891–1895 рр. неодноразово змушували його міркувати над припиненням туристичної діяльності, але з часом подібні проблеми стали менш відчутними.

Під час подорожі Алжиром 1894р. М. Бернов також опинився в центрі кількох гучних скандалів. Газета “Le Progrès de Bel-Abbès” повідомляє про курйозний випадок, що трапився під час візиту Бернова до міста Сіді-Бель-Абес. За прочитання лекції мандрівник запросив 50 франків, на що місцеве товариство не погодилося. У одному з номерів зазначається: «Нескоромність запропонованої винагороди, а також незвичайна зовнішність шляхетного незнайомця ані трохи не збов’язали муніципалітет задовольнити його прохання». На це М. Бернов відповів гнівним листом до місцевого муніципалітету, у якому докоряв за неналежне ставлення до «російської людини», чим накликав не себе ще більший осуд. Наступні замітки присвячені подорожі М. Бернова також несуть негативну характеристику. У загальному висновку, освіта і манери відомого мандрівника були поставлені під сумнів, а конференції не були проведені (Le Progrès de Bel-Abbès, 18.02.1894: 1; Le Progrès de Bel-Abbès, 08.04.1894: 1, Le Progrès de Bel-Abbès, 22.04.1894: 2).

Не менш курйозний випадок трапився з “*le marcheur*” в районі ферми «Хамам-Мескутін», де, за свідченнями часописів “*Le Progrès de Bel-Abbès*”, “*Progrès de Guelma*”, а також “*Le Républicain de Constantine*” мандрівник в пізню годину вимагав притулку, на що отримав відмову і почав суперечку, після чого М. Бернов написав заяву місцевому прокурору зі звинуваченнями управителя у застосуванні сили. Зі слів самого мандрівника, який описує ситуацію в своїй книзі, присвяченій подорожі Іспанією та Північною Африкою, на них напала банда, у яких впізнали мальтійців (Андрєєв, Андрєєва, Каряка, 2022: с 16; *Le Républicain de Constantine*, 29.03.1894: 1).

У ході вирішення ситуації, М. Бернов неодноразово згадувався як авантюрист і недобррозичлива особа, зокрема у такому контексті: “*Коли сини російських генералів перетворюються на шарлатанів і менестрелів, вони не повинні дивуватися, що їм повертають гроші*” (*Le Républicain de Constantine*, 29.03.1894). Суд виправдав мандрівника, застосувавши проти управителя ферми вирок у вигляді 3 днів в’язниці, але ставлення до М. Бернова у місцевих газетах залишилось вкрай негативним, що доповнює загальний образ відомого туриста.

Висновки. Михайло Олександрович Бернов являється непересічною особистістю свого часу, завдяки зусиллям і здобуткам якого пішохідний туризм невинно розвивався і набував популярності серед поціновувачів спорту. Його активна просвітницька й лекторська діяльність дозволяла познайомити широкі кола слухачів з особливостями подорожей Європою й Африкою а також етнокультурними особливостями інших народів. Безумовно, не усі аспекти діяльності М. Бернова, змальованої на сторінках франкомовної преси 90-х рр. XIX століття є однозначними, а окремі особистісні якості викликають протиріччя і додають певної контроверсійності його персоні. Тим не менш, масив отриманих даних дозволяє нам виокремити два образи, які формують постать М. Бернова у франкомовній пресі 90-х рр. XIX століття:

1) образ мандрівника-пішохода, культурного діяча, журналіста, лектора, музиканта, спортсмена, унікальної, непересічної особистості свого часу;

2) образ авантюриста, шпигуна, й неосвіченого шарлатана.

Значний внесок, здійснений М. Берновим у розвиток пішохідного подорожування, міжнародної комунікації, а також вагомий інтелектуальний спадок у вигляді цінних відомостей про країни світу, які залишив по собі мандрівник, доводять беззаперечну унікальність його постаті та актуальність подальших досліджень його діяльності.

Список використаних джерел:

1. Андрєєв В., Андрєєва С., Каряка О. Михайло Бернов як піонер пішохідного туризму: мандрівки Півднем України та Кримом (Частина I. Південь України. Серпень 1895 р.) *Київські історичні студії*. 2022. 2(15). С. 28–37.
2. Андрєєв В., Андрєєва С., Каряка О. Михайло Бернов як піонер пішохідного туризму: подорож Іспанією та Алжиром (Частина I. Іспанія. Листопад 1893 р. – лютий 1894 р.). *Київські історичні студії*. 2021. 2(13). С. 58–66.
3. Андрєєв В., Андрєєва С., Каряка О. Михайло Бернов як піонер пішохідного туризму: подорож Іспанією та Алжиром (Частина II. Алжир. Лютий – травень 1894 р.). *Київські історичні студії*. 2022. 1(14). С. 8–19.
4. Бернов М. А. Из Одессы пешком по Крыму. Письма русского пешехода. Санкт-Петербург: Типография Глазунова, 1896. 218 с.
5. Бернов М. А. Испания, Алжир и Сахара. Путевые очерки. Санкт-Петербург : Типография П.О. Облонского. 1899. 256 с.
6. Устименко Л. М., Афанасьєв І. Ю. Історія туризму. Київ : Альтерпрес, 2005. 320 с.
7. Bulletin de la Societe de geographie de l’Est. 22.03.1896. P. 181.
8. Gil Blas. 22.11.1890. P. 3.
9. Gil Blas. 15.01.1892. P. 3.
10. La Dauphine: courrier des eaux thermales de la région: revue littéraire et artistique paraissant. 20.05.1894. P. 403.
11. La Chronique mondaine. 21.04.1894. P. 1.
12. La Vigie algerienne. 23.02.1894. P. 3.
13. Le Figaro. 18.11.1892. P. 2.
14. Le Memorial des Vosges. 21.11.1890. P. 2.
15. Le Memorial des Vosges, 16.12.1890. P. 1.
16. Le Memorial des Vosges. 02.04.1891. P. 1.
17. Le Memorial des Vosges. 05.10.1893. P. 3.
18. Le Petite Journal. 24.01.1891. P. 3.
19. Le Petite Journal. 10.01.1892. P. 5.
20. Le Petit journal. 16.05.1893. P. 1.
21. Le Petit journal. 03.02.1894: P. 1.
22. Le Petit journal. 22.02.1896. P. 4.
23. Le Petit journal. 28.05.2897. P. 2.
24. Le Progrès de Bel-Abbès. 18.02.1894. P. 1.
25. Le Progrès de Bel-Abbès. 08.04.1894. P. 1.
26. Le Progrès de Bel-Abbès. 22.04.1894. P. 2.
27. Le Républicain de Constantine. Journal des intérêts des communes et du département. 29.03.1894. P. 1.
28. Le Siecle journal politique, littéraire et d’économie sociale. 29.12.1889, P. 3.
29. L’Express du Nord et du Pas-de-Calais. 14.08.1894. P. 1.

30. L'Express du Nord et du Pas-de-Calais. 12.08.1900. P. 1.
31. L'Intrangiseant. 16.09.1899. P. 1.

References:

1. Andryeyev, V., Andryeyeva, S., & Kariaka, O. (2022) Mykhailo Bernov yak pioner pishokhidnoho turyzmu: mandrivky Pivdnem Ukrainy ta Krymom (Chastyna I. Pivden Ukrainy. Serpen 1895 r.) Kyivski istorychni studii (Kyiv Historical Studies), 2 (15), 28–37 [in Ukrainian].
2. Andryeyev, V., Andryeyeva, S., & Kariaka, O. (2021). Mykhailo Bernov yak pioner pishokhidnoho turyzmu: podorozh Ispaniieiu ta Alzhyrom (Chastyna I. Ispaniia. Lystopad 1893 r. – liutyi 1894 r.) Kyivski istorychni studii (Kyiv Historical Studies), 2 (13), 58–66 [in Ukrainian].
3. Andryeyev, V., Andryeyeva, & Kariaka, O. (2022). Mykhailo Bernov yak pioner pishokhidnoho turyzmu: podorozh Ispaniieiu ta Alzhyrom (Chastyna II. Алжир. Лютий – травень 1894). Kyivski istorychni studii (Kyiv Historical Studies), 1 (14), 8–19 [in Ukrainian].
4. Bernov, M. A. (1896). Iz Odessy peshkom po Krymu. Pisma russkogo peshekhoda. Sankt-Peterburg: Tipografiia Glazunova [in Russian].
5. Bernov, M. A. (1899). Ispaniia, Alzhir i Sahara. Sankt-Peterburg: Tipografiia P. O. Oblonskogo [in Russian].
6. Ustymenko, L. M., & Afanasiev I. Yu. (2005). Istoriiia turyzmu. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
7. Bulletin de la Societe de geographie de l'Est. 22.03.1896. P. 181.
8. Gil Blas. 22.11.1890. P. 3.
9. Gil Blas. 15.01.1892. P. 3.
10. La Dauphine: courrier des eaux thermales de la région: revue littéraire et artistique paraissant. 20.05.1894. P. 403.
11. La Chronique mondaine. 21.04.1894. P. 1.
12. La Vigie algerienne. 23.02.1894. P. 3.
13. Le Figaro. 18.11.1892. P. 2.
14. Le Memorial des Vosges. 21.11.1890. P. 2.
15. Le Memorial des Vosges, 16.12.1890. P. 1.
16. Le Memorial des Vosges. 02.04.1891. P. 1.
17. Le Memorial des Vosges. 05.10.1893. P. 3.
18. Le Petite Journal. 24.01.1891. P. 3.
19. Le Petite Journal. 10.01.1892. P. 5.
20. Le Petit journal. 16.05.1893. P. 1.
21. Le Petit journal. 03.02.1894: P. 1.
22. Le Petit journal. 22.02.1896. P. 4.
23. Le Petit journal. 28.05.2897. P. 2.
24. Le Progrès de Bel-Abbès. 18.02.1894. P. 1.
25. Le Progrès de Bel-Abbès. 08.04.1894. P. 1.
26. Le Progrès de Bel-Abbès. 22.04.1894. P. 2.
27. Le Républicain de Constantine. Journal des intérêts des communes et du département. 29.03.1894. P. 1.
28. Le Siecle journal politique, littéraire et d'économie sociale. 29.12.1889, P. 3.
29. L'Express du Nord et du Pas-de-Calais. 14.08.1894. P. 1.
30. L'Express du Nord et du Pas-de-Calais. 12.08.1900. P. 1.
31. L'Intrangiseant. 16.09.1899. P. 1.